

ArticleHistory:

Received
25/08/2020
Accept
29/09/2021
**Available
online**
30/09/2021

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal>.

**INVESTIGATION OF GRADUATE STUDIES ON SCHOOL
CLIMATE: A CONTENT ANALYSIS STUDY**

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRÇE SEVDALISI
ÖNEMLİ BİR İSİM: AHMET BESİM ATALAY**

**Fahri TEMİZYÜREK¹
Cemalettin CANBOLATER²**

Abstract

During the Republic era, we've had many linguists who put in work to make the Turkish language get the value it deserves. One of them was with his known name, Besim Atalay, or; with his full name, Ahmet Besim Atalay. Atalay was a Turkish language lover who is notorious for the services he provided for the Turkish language, for his views on "the return to the original sources in the language" and the most important of all, for his translation of "Divanü Lügati't-Türk". However; Atalay, one of our important linguists, must also be researched for his substantial academic studies besides his "Divanü Lügati't-Türk" translation. The purpose of this academic study is to review Besim Atalay's contributions to the Turkish language as a linguist. In this academic study, a qualitative research method which is the document analysis method has been utilized. The documents analyzed within the context of the study are the books Besim Atalay has written for the Turkish language's development and his articles about the Turkish language published in magazines at various times. Atalay has graduated from both the late-era Ottoman madrasas and Teacher's College in İstanbul University. That indicates he is a scholar who had both known the Ottoman era and the first years of the Republic era. Besides Arabic and Farsi Atalay had also known the different Turkish dialects and was a member of the Turkish Language Association for 19 years. He has written about the Turkish grammar and the different dialects of the Turkish language and tried to show the Turkish language's riches and its superior features. With the influence of Sun-Language Theory, he even has alleged that the Turkish language is superior to all of the other languages.

Keywords: Contributors to Turkish, Turkish language, Besim Atalay.

¹ 1Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, fahri@gazi.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-0497-1045>.

² Öğretmen, cemalettincanbolater@gmail.com

Özet

Cumhuriyet döneminde Türk dilinin gereken değeri görmesi için çaba sarf eden birçok dil bilimcimiz vardır. Bunlardan biri de bilinen ismiyle Besim Atalay veya tam ismiyle Ahmet Besim Atalay, Türk diline yaptığı hizmetleri ve dilde öz kaynaklara dönüş yolundaki görüşleri ile dikkat çeken ve her şeyden önce Divanü Lügati't-Türk tercümesiyle tanınan bir Türkçe aşığıdır. Ancak Besim Atalay, Divanü Lügati't-Türk tercümesinin yanında Türkçe için yaptığı diğer önemli çalışmalarla da araştırılması gereken önemli bir dil âlimimizdir. Bu çalışmanın amacı bir dil bilimci olarak Besim Atalay'ın Türk diline olan katkılarını ele almaktır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen dokümanlar, Besim Atalay'ın Türkçenin gelişmesi için yazdığı kitaplar ve çeşitli dönemlerde dergilerde çıkan Türkçe ile ilgili yazılarıdır. Besim Atalay hem son dönem Osmanlı medreselerini hem de İstanbul Üniversitesinde Yüksek Öğretmen Okulunu bitirmiştir. Yani hem Osmanlıyı hem de Cumhuriyetin ilk yıllarını bilen bir ilim adamıdır. Arapça ve Farsçanın yanında Türkçeyi çeşitli lehçeleriyle bilen Atalay, on dokuz yıl boyunca Türk Dil Kurumu üyeliği yapmıştır. Türk dil bilgisi grameri ve Türkçenin değişik lehçeleri konusunda kitaplar yazmış, Türkçenin zenginliklerini ve üstün yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Hatta yaşadığı dönemde ortaya çıkan Güneş-Dil Teorisinin etkisiyle Türkçenin tüm dillerden üstün olduğunu da iddia etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçeye katkıda bulunanlar, Türk dili, Besim Atalay.

GİRİŞ

Türk diline önemli hizmetlerde bulunan Ahmet Besim Atalay 1882-1883 (kendisi 1298 diyerek bu tarihi vermiştir ancak bu tarihin hicri mi rumi mi olduğu belirsizdir.) yılında Uşak ilinin Karaağaç mahallesinde doğmuştur. Babasının adı Demirci İnce Mehmet Çavuş, annesinin adı ise İlmiye Hanım'dır. Annesi, Uşak ile Aydın ovaları arasında konar-göçer olarak yaşayan ve II. Mahmut zamanında Uşak'ta oturmaya mecbur edilen Kaçar oymağı beyi olan Hacı Veli Bey'in torunudur. Besim Atalay'ın dedesinin adı ise Ekmeççi Mustafa'dır. Atalay, on yaşında yetim kalmış, annesi de Kadir Ağa adında biriyle tekrar evlenmiştir (Pehlivan, 2016). Yunanlılar Uşak'tan çekilirken evlerini ateşe vermişler ve bir kızı ile İlmiye Hanım'ı şehit etmişlerdir. Besim Atalay tahsiline altı yaşındayken mahalle mektebinde başlamıştır. Adını söylediği ilk hocası Kadın Hoca olarak tanınan bir kadındır (Birinci, 2012). Atalay iptidai mektebini 1892'de, rüştiyeyi ise 1895-1896'da bitirmiştir. Bu devrede aile içinde, özellikle annesi tarafından, halı ipliği boyacılığında çalışması konusu tartışılrsa da tahsiline devamını çok isteyen ninesi ve üvey babasının kararıyla Boduroğlu Medresesi'ne verilmiştir. Medresede kendisine ayrıca oda verilmesine rağmen o, geceleri evinde kalmıştır. Burada dersler sabah namazından sonra kıraat dersi ile başlıyordu. Ayrıca cebirden başka Arapça gramer dersinden emsile, bina, maksud, merah ve sentaks dersleri ile avamil, izhar ve kafiye dersleri; ikinci derslerinde fıkıh görüyordu. Kafiye derslerinde bu kitabın şerhi olan Fevaid-i Ziyaiye ve Molla Cami adı verilen şerhi okunuyordu. Bu son kitap için iki yılının heder olduğundan bahsetmektedir. İkinci derslerinde Halebi'den başlayarak Mülteka ve Dürer ile usul-i fikihtan Mir'at okunuyordu (Birinci, 2012). Sabah derslerinin ilerlediği bir devrede İsağoji mantığını (medreselerde okutulan klasik mantık), şerhleriyle beraber, okuduktan sonra Tasavvurat ve Tasdikat (önergeler mantığı) kitaplarına uzun bir müddet tahsis edilmişti. Derslerin sonuncusu olan Akaid dersleri ise İslâm mezheplerinin tedkikine ayrılmıştı. Besim Atalay bu devredeki medrese tahsili hakkında geniş bir şekilde bilgi vermektedir:

“Hocamız ara sıra Tefsir okuturdu. Benim çalışmamı ve anlayışımı gördükçe hocamız istediğim kitapları bana verirdi. Bu arada Tasavvufa merak saldım. Önce İhya-ı Ulûm'u okudum. Sıra ile Muhiddin-i Arabî'nin bazı eserlerini gördüm. Hüsameddin-i Uşşâkî'nin Uşak'ta Yörü Dede adında bir makamı vardır. Oranın şeyhine intisab ettim. Bir gün elime Nuhbe adında bir kitap geçti. Hadisten ve hadisnin çeşitlerinden bahsederdi. Hocama gösterdim. Bu ilme dair bana başka kitaplar da verdi. Okudum. Hocamız bir taraftan

irtifağ almayı öğretti. Bu ilme dair olan Kedusi'yi ve Eşkâl-i Teessîs'i okuttu. Bu vesile ile bir hâtıra arz etmeden geçemeyeceğim. Biz bu dersleri alırken hocamızdan birkaç arkadaşla birlikte bize hikmetten Kazı Mîr okutmasını rica ettik. Kabul etti. Hidaye şerhi olan bu derse başladıktan sonra, büyük bir medrese hocası bulunan çok cahil bir hocanın fesadı yüzünden esnaf reisleri -Bu memlekette hikmet okunuyormuş, Allahın hikmetine karşılmaz, küfürdür- diye bizim hocaya dersi bıraktırdılar. Tam on yıl medrese tahsiliyle uğraştık. (Birinci, 2012).

Bu uzun zaman süren medrese tahsilinden sonra yaşının küçük olması bahane edilerek kendisine icazet verilmemiş olması Besim Atalay'ın medrese ve softalara (kendisinin tabiriyle) tepki duymasına neden olur. Adını vermediği Selanik'ten gelen bir muharririn kendisine verdiği kitap ve gazeteleri okuyan Besim Atalay'ın hayatında farklı bir pencere açılır. Onun, için artık Uşak durulacak bir yer değildir. Önce İzmir'e daha sonra İstanbul'a gider. İstanbul'daki ikinci yılında kadı mektebine girmek ister fakat herhangi bir iltiması olmadığı için kabul edilmez. O, da Darü'l-Muallimîn'e girer. Darü'l-Muallimîn'e meşhur eğitimci Mustafa Satı Bey'in müdür olarak atanması onun eğitimci olmasında etkili olur. Besim Atalay'ın İstanbul'daki tahsil hayatı 1910'da Darü'l-Muallimîn'den mezun olmasıyla sona erer ve öğretmenlik hayatı başlar.

Besim Atalay'ın Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geçen öğretmenlik yılları kendisi için tam bir mektep olmuş ve Türkçenin zenginlikleri ile bilhassa bu senelerde yakın temasta bulunmuş ve derlemelerine bu vesile ile başlamıştır. Meslek hayatında ilk çalıştığı okul Konya Darü'l-Muallimîn'in rüştiye kısmında fenn-i terbiye muallimliği (14 Ekim 1910-13 Eylül 1911) olmuştur. Trabzon Darü'l-Muallimin Müdüriyeti (5 Aralık 1911- 22 Eylül 1913) ise çalışkanlığıyla dikkati çekmesi üzerine kendisine verilmiştir. Ankara Darü'l-Muallimin Müdüriyetinde (5 Ekim-13 Ekim 1913) bırakılmayarak İstanbul'a bu sırada müdür olan hocası Satı Bey'in daveti üzerine gelmiştir. Besim Atalay, Darüşşafaka'da akaid-i diniye muallimliği (14 Ekim 1913-2 Nisan 1914) vazifesiyle İstanbul'a gelmiş ise de bir taraftan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye âzâlarından bazıları ile din derslerini okutmak hususundaki usûl farklılığından dolayı itiraz etmiştir. Diğer taraftan da Türkçülük ve Osmanlılık meseleleri dolayısıyla Satı Bey ile bir çatışma içinde bulunmuştur. İstanbul'daki bu ilk ve son vazifesinden istifa ederek ayrılmıştır ve tekrar Anadolu'ya, Konya Darü'l-Muallimin Müdüriyeti (8 Nisan 1914-22 Şubat 1915) ve el işleri muallimliği (14 Mart- 22 Eylül 1915) vazifesiyle dönmüştür, burası kendisinin ilk vazife yaptığı şehirdir (Birinci, 2012).

Bundan sonra sırasıyla Maraş Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1915- 13 Eylül 1916), İçel Sancağı Maarif Müdürlüğü (2 Ekim 1916-24 Eylül 1917), Niğde Maarif Müdürlüğü (3 Ekim 1917- 23 Nisan 1919) gibi vazifeleri ile Anadolu'da değişik şehirlerde çalışmıştır. Bu vazifesinde iken Mütareke'nin imzalanmasına takiben hakkında yerli hocalardan ve Rumlardan bazılarının şikâyeti üzerine Maarif Nâzırı olan (4 Mart 1919) Ali Kemal tarafından azledilmiştir. Bunun üzerine İstanbul'a gelerek tanıştığı Rıza Tevfik ile görüşmüş ise de bir faydası olmamıştır. Bu esnada bazı tanıdıkları kendisine İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni tavsiye etmişlerse de reddetmiştir ve memleketi Uşak'a dönerek halı işleriyle meşgul olmaya başlamıştır.

Kısa bir müddet sonra Darü'l-Muallimîn'deki hocalarından Gelenbevî Said Bey'in Maarif Nâzırı olması (19 Mayıs 1919) üzerine tekrar, bu defa İçel Maarif Müdürlüğü (30 Ağustos 1919-10 Mart 1920) maarif sahasındaki son vazifesi olmuştur.

İçel Maarif Müdürlüğü (30 Ağustos 1919-10 Mart 1920) vazifesi ise Kuvva-yı Milliye mücadelesinin başlaması üzerine sona ererken siyasî hayata girmiştir. Bu günleri kendisi hâtıralarında şöyle anlatmaktadır:

"Mütarekenin acı günlerinde idi. Yunanlılar Uşak'ı yakmışlardı. Adana ve Mersin'de Fransızlar vardı. Silifke'de biz yerlilerden ve öğretmenlerden bir takım gençlerle yerleşme sebebiyle Silifke'de bir cemiyet kurmuş, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başlamıştık. Beni Uşak'tan da çağırıyorlardı. İki aylık izin alarak memleketime döndüm. İzmir Redd-i

İlhak Cemiyeti'nin arta kalan bazı üyeleri Uşak'a gelmişler. Uşak'ın aydın ve vatansever evlâdı olan Müftü İbrahim Hoca (Tahtakılıç) cemiyetin başına geçmiş, beni vaizci ve konferansçı olarak tayin etti. Ağalar Camii'nde ve Koca Yazı mevkiinde konferanslar verir, halkı vatan müdafaasına davet ederdim.” (Birinci, 2012).

Milletvekilliği zamanında Ankara Polis Enstitüsü'nde Farsça öğretmenliği (28.10.1938-14.9.1939) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Farsça profesörlüğünde bulunmuştur (Özel, 1983).

Ayrıca Besim Atalay, I. Meclis'e Kütahya milletvekili olarak girmiştir ve 2, 3, 4. devrede Aksaray ve 5, 6, 7. devrede yine Kütahya'dan mebus seçilmiştir. 31 Ocak 1946 tarihinde 25 sene, 7 ay, bir gün hizmetle emekliye ayrılmıştır. Milletvekili iken kendisine yarım emekli aylığı ödenmiştir. Besim Atalay, dul annesini ve Balkan Harbi'nde kocası şehit olan üç çocuklu hemşiresini geride bırakarak Kütahya mebusu olarak açılışından (23 Nisan 1920) üç gün sonra Meclis'e katılmıştır. Arkasından Yunan tarafından Uşak'ın yakılması üzerine annesi ile hemşiresinin de şehit edildikleri haberi gelmiştir.

Besim Atalay, eğitimci kimliğinde olduğu gibi siyasi hayatında da hep merhametli, vicdanının sesini cesaretle ortaya koyan medeni ve insani vasıflara sahip bir şahsiyettir. Yüz elliliklerin affı tartışmalarında söyledikleri bu bakımdan ibretle hatırlanacak sözlerdir:

“Arkadaşlar af daima yüreklerde minnet ve şükran duygusu yaratır. Ceza yüreklerde, en adilâne ceza olsa bile, ufak bir hınç yaratır. Bırakın bu adamları gelsinler, görsünler. Elbette yüreklerinde bize karşı minnet hissi uyanacaktır. Biz bunları memlekete sokmayabiliriz, affetmeyebiliriz. Fakat affediyoruz. Çünkü rejimin, Cumhuriyetin bunlardan korkusu yoktur. Bunlar kendilerine ehemmiyet verilen simalardan olmayacaktır. Çoğu ihtiyarlamış olan bu adamlar gelsinler, arkadaşlar.” (Birinci, 2012).

Besim Atalay'ın Yazdıkları

Besim Atalay'ın çok erken yaşlarda başlayan şiir, nesir ve araştırma mahiyetinde bir yazı hayatı olduğunu yine kendisinden öğrenmekteyiz:

“Az yukarıda söylemiş olduğuma göre Ramazanları İzmir'in Hisar Camiinde vaaz ederdim. Bu, beş Ramazan devam etti. 1325 yılının Ramazan'ında, Kadir gecesinde İzmir Mevlevîhanesi'nde Mesnevî-i Şerif'ten birkaç beytin şerhini yaptım. Yine bu yıllarda camide yapmış olduğum vaazlarımı Köylü gazetesi özet olarak yayınlardı. Üç yıl sonra bu özetleri Müslümanlara Öğüt adı altında bir kitap olarak Trabzon'da bastırılmışım. Yine bu sıralarda Ahsenü'l-Beyan fi Mevazi'ül-Ramazan adında bir kitabın müsveddesini yaymışım. Kitap Arapça idi. Öğüt kitabımda bundan bahsetmişim. Esefle arz ediyorum ki, Uşak'tan yıkılıp giderlerken evimi, barkımı yaktıkları ve annemle bir kardeşimi şehit ettikleri sırada müsveddeler de yanmıştı.” (Birinci, 2012).

Besim Atalay'ın kitap ve risâle şeklinde basılmış eserlerinin ve hele yazılarının tam bir tespiti yapılabilmemiş değildir. Bununla beraber kendisinin çok verimli bir yazı hayatının olduğu ilk bakışta dikkati çekmektedir. Kendi ifadesine göre daha on sekiz yaşında iken şiir ile yazı hayatına girmiş ve İzmir'de çıkan Ahenk gazetesinde şiirleri çıkmıştır. Esasen daha çocuk yaşta bu gazete ile yine İzmir'de Bıçakçızade Hakkı tarafından çıkarılan İzmir mecmuasının okuyucuları arasına girmiştir. Kitaplarını önce Ahmet Besim olarak imzalamış ise de soyadı (21 Haziran 1934) kanunundan önce ve 1917 senesinden itibaren yazılarını ve kitaplarını Besim Atalay imzasıyla bastırılmıştır. Bilinen ilk dil yazılarını Ocak (Konya, 19 sayı, 8 Kasım 1917-30 Mayıs 1918) mecmuasında neşretti. Aynı sıralarda Türk Yurdu mecmuasında da yazılar yazmaya başlamıştır. Ancak burada işaret edilmesi gereken bir husus ise Trabzon'da geçen senelerde bu şehirde bastırıldığı kitaplarını Ahmet Besim imzasıyla bastırmasıdır. Besim Atalay'ın özellikle dil ve Türk dili hakkında bir ömür boyu değişik dergilerde ve gazetelerde yazı yazdığı bilinmektedir.

Yazı yazdığı dergiler ve gazeteler arasında bilinenler *Ahenk* (İzmir), *Ocak* (Konya), *Türk Yurdu* (1958-1960), *Hâkimiyet-i Milliye* ve daha sonra *Ulus*, *Çağlayan* (Balıkesir), *Kopuz* (1939-1940), *Çınaraltı* (1941), *Bozkurt* (1939-1940), *Tan*, *Yeni Sabah*, *Dünya* (1956), *Tasvir* (1946), *İnkılâpçı Gençlik*, *Türk Dili dergisi ve Türk Dili-Belleten*, *Son Posta*, *Dinimizde Reform* *Kemalizm* (1958), *Türk Düşüncesi* (1957-1958), *Kızılelma* (1947-1948), *A Dergisi* (1960), *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *Hayat Mecmuası* (1963) ve *Dün ve Bugün* (1956). Bilhassa bu son mecmuada basılan I. TBMM hâtıraları mühimdir. Yazılarından bazıları yurt dışında çıkan kitaplardan *Edebiyat* (Nankin) ve mecmualardan *Altay* (Çunking) ve *Ganibay* (Helsinki) tarafından iktibas edilmiştir. (Birinci, 2012).

Besim Atalay dil konusundaki görüşlerini daha çok dil inkılâbı üzerinde yoğunlaştırır. O dil inkılâbına karşı koyanları üç gruba ayırır:

1. *Her türlü yeniliğe ve her türlü alışılmamış herhangi bir şeye karşı durmayı âdet edinmiş olan kafasızlar ve bilgisizlerdir.*
2. *Yeni terimleri ve eski Osmanlıcada yaşamış, fakat halka kadar inmemiş bulunan öz Türkçe kelimeleri öğrenmek zahmetine katlanmayanlardır.*
3. *Eski dilde yazı veya kitap yazarak para kazanmış olanlardır. Ben bu gibilere “edebiyat bezirgânları” demeyi daha uygun buluyorum.*

Atalay dil hakkındaki düşünceleri, görüşleri ve dedikoduları da dört gruba ayırır:

1. *Eski dilin, daha açıkçası Osmanlıcanın – olduğu gibi- yaşaması fikri.*
2. *Eski dili zorlamaksızın yavaş yavaş düzeltmek, işi zamana bırakmak.*
3. *Ne eski dili, ne de öz Türkçeyi dil olarak almak; Türkçeyi Fransızca kelimelerle zenginletmek; cümle kuruluşunu, söz dizimini değiştirerek Fransız gramerini Türkçeye uygulamak.*
4. *Türkçeyi, kendi köklerinden faydalanarak genişletmek; böylelikle Türkçeyi su katılmamış bir Türkçe yapmak.*

Bunların yanı sıra Atalay Türkçe üzerine düşüncelerini şu biçimde açıklamaktadır:

“Şüphesiz ki benim dilim de tamdır ve istediğimi, düşündüğümü dilediğim şekilde onunla anlatabilirim. (...) Harf inkılâbıyla elde edilen kolaylıklar dilimizin yazma bahsindeki müşküllerini tamamen söküp atmıştır.

(...) Gün geçtikçe dilimiz üzerindeki tetkiklerin mes’ut neticelerine kavuşuyoruz. Ve Türk dili küller altında kalmış inci taneleri gibi gözlerimize parlayarak gönüllerimize ılık bir neş’e yayarak çıkıyor ve bizi sevindiriyor.

(...) Bugün bizim tasfiye için çektiğimiz müşkülleri yarının Türk çocukları lisanlarına girecek bu yabancı Avrupa kelimelerini dillerinden çıkarmak için tekrar mı çeksinler? Yani Türk çocuğunun ömrü, diline sokulan yabancı kelimeleri belletmekle ve sonra onları dilinden uzaklaştırmak için çareler aramakla mı tüketsin?” (Atalay, 1941’den akt. Şahbaz, 2008).

Türkçe ile ilgili çalışmaları

Besim Atalay’ın ilk dikkati çeken tarafı Türkçe ile bir ömür boyu meşgul olması ve lisan meselesine duyduğu derin ve ateşli alâkadır. Türk dili ile bir ömür boyu ve hiç mola vermeksizin bu denli içli dışlı olan ikinci bir isim bulmak pek kolay olmasa gerektir. “Türkiye’de Çözülmesi Gereken Beş Mesele” başlıklı yazısında birinci mesele olarak “dil”i zikretmesi kendisinin Türk diline verdiği değeri ve ehemmiyeti göstermektedir (Birinci, 2012). Bu hususta kendisinin yazdıklarını asla mübalâğa saymamak gerekir:

“Ben kendimi bildim bileli dil meselesiyle meşgulümdür. Bu dâvâ benim için bir ideal hâline gelmiştir. Anadolu’nun doğusunda, batısında, güneyinde, kuzeyinde memuriyetle dolaşırken bile, her gittiğim yerde halkla, köylü ile temas ederek, mütemediyen tedkikler yaptım, notlar aldım. Birinci Dünya

Harbi'nden evvel Konya'da bulunurken orada çıkan Ocak gazetesinde Türkçe'nin yabancı kelimelerden ayıklanarak, gelişmesini temin yolunda yazılar yazdım. Gariptir ki; o zaman aleyhtar olarak: "Arapça, Farsça bizim iliklerimize o kadar işlemiştir ki, bunları atarsak ne bir satır yazı yazabilir, ne iki çift söz söyleyebiliriz" diye karşıma çıkan tanınmış Konya mollalarından biri bilâhare Atatürk'ün dil işini ele alışı üzerine, Arapçanın Türkçeden çıkmış olduğunu yazacak derecede bir Türkçecilik kahramanı kesilmişti."

Bu esnada Besim Bey, Atalay soyadını kullanıyor ve Niğde Sancağı Maarif Müdürlüğü vazifesinde bulunuyordu. Bu yazısında ismini vermeden bahsettiği kişi yine tanınmış dilcilerden ve Konya mebuslarından Naim Hazım Onat idi. Gerçekten de Naim Hazım, dildeki görüşleriyle, bilhassa *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu* (Ankara, 1944, 442 s. İkinci cildin 1. ve 2. Fasikülü daha sonra, 1949 ve 1951'de basıldı) isimli kitabıyla, aşırı uçlarda dolaşan bir kişiydi ve daha dün denecek yakın bir zamanda *Ocak* mecmuasında (Konya, 19 sayı, 8 Kasım 1917-30 Mayıs 1918) tam tersi görüşleri müdafaa ediyor ve mecmuanın sahibi Namdar Rahmi (Karatay) ile beraber Besim Atalay'ın Türkçeci görüşlerine karşı çıkıyordu. Cumhuriyet'in ilânı sadece siyasi rejimi değil aynı zamanda aydınların kanaatlerini ve düşüncelerini de değiştirmiş, hatta tersine çevirmişti. Bunun en dikkati çeken örneklerinden biri de Naim Hazım idi.

Ankara'da mebusluğa ilâve olarak Maarif Vekâleti'nde de ek vazife alan Besim Bey bu vazifesini şöyle anlatmıştır:

"Ankara'da ilk Maarif Vekâleti'nin kuruluşunda rahmetli Doktor Rıza Nur vekil olmuştu. O da Türkçülüğü ile tanınmıştı. Beni, mebusluğum bâki kalmak üzere tuttu Hars Müdürlüğü ile Orta Tedrisat Müdür vekilliğine tayin etmek istedi. O vakit ki Ankara'nın hâli malûm. Müthiş bir adam kıtlığı var. Bu sebeple, mebusların akli erenlerinden de, muhtelif sahalarda istifade ediliyordu. Ben de bu munzam vazifeyi kabul ettim ve derhal, bütün mektep talebelerine Türkçe adlar verilmesi için teşebbüse geçtim. Hepsi de halis Türkçe olmak üzere bir sürü kız ve erkek isimleri tespit ederek bir liste yaptım. Mektep müdürlerine gönderdim. Onlar da talebelerine bu adlardan taktılar. Bunlar arasında şimdi aklımda kalan meselâ Kaya, Demir, Cengiz, Atillâ, Arslan, Sülün, İnci, Suna vesaire vardı. Bu isimlerin moda oluşu o zamandan başlar."

Türk Dili Tedkik Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katılan Besim Bey ilk Türk Dili Kurultay'ında lisan hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmişti:

"Bütün diller muayyen birkaç kökten çıkar. Bugün gördüğümüz belli-başlı canlı diller, bu köklerin işlenmesiyle vücuda gelmiştir. Türk dili de hayli işlenmiş, gelişmiş iken, Arap istilâsına uğrayarak berhad olmuş, halk dilinde Türkçe kelimeler unutulmuştur. Her millet bilgi dilini kendi öz dilinden çıkarmıştır. Kelime köklerinin işlenmesi dilleri genişletmiştir. Bizde ise bu işlenme ve genişletme işi malûm sebeplerle bırakılmıştır. Yâni medrese ile saray el ele vererek Türkçeyi öldürmüşlerdir. Şimdi yapılacak iş ise, ilmî surette kökleri esas tutarak dili işlemek genişletmektir. Esasen Türkçe kelimeler tek heceli olduğundan Türkçenin işlenmesi de kolaydır." (Birinci, 2012).

Besim Atalay dil ile ilgili çalışmalarının çoğunu Türk Dil Kurumunda görevli olduğu yıllarda ortaya koymuştur. Onu, dilci Besim Atalay yapan en önemli kitapları da bu dönemde yazmıştır (Özel, 1983). Bunlar:

Türk Dili Kuralları (Ankara, 1931): Besim Atalay 110 sayfalık bu kitapta seslere ve söz dizimine ilişkin bilgiler vermiştir. Kitabın yazımında halkın söyleyişini örnek almış ve Arapça harflerle iyi yazılamayan Türkçe sözcükleri Türkçenin ses uyumunu göz önünde bulundurarak yazdığını belirtmiştir (Özel, 1983). Ayrıca Besim Atalay bu kitaba adını veren "kural" sözcüğünü doğu Türkçesinden alarak özellikle kullandığını belirtmiştir.

Divanü Lügati't-Türk: Kaşgarlı Mahmut tarafından 1074 veya 1077 yılında yazımı tamamlanan özgün ve zengin bir sözlüktür (Ercilasun, 2018). Arapça olarak yazılan bu eser Türk dilinin ilk sözlüğüdür. Besim Atalay bu nadide eser için beş, altı yıl çalışmıştır. Bu büyük çaba sonucunda beş ciltlik bir ürün ortaya çıkmış, üç cildi çeviri, bir cildi tıpkıbasım, bir cildi ise dizinden oluşmaktadır. Beş ciltlik bu eser 1939-1945 yılları arasında basılmış olup tamamı 2641 sayfadan oluşmaktadır (Özel, 1983). Ayrıca bu çeviri sırasında Besim Atalay Van milletvekili Tevfik Bey, Kilisli Muallim Rifat ve Konyalı Atif Tüzüner'in çevirilerinden yararlanmışır.

Divanü Lügati't-Türk Türk dilinin bilinen en eski sözlüğüdür ve Araplara Türkçeyi öğretmek için yazılmıştır. Türkçe sözcükler Arap alfabesine göre sıralanmış ve anlamları verilmiştir. Divanü Lügati't-Türk çevirisinin başında Besim Atalay şu açıklamalarda bulunmuştur:

“A. Divanü Lügati't-Türk (DLT) nasıl bir kitaptır, niçin yazılmıştır?”

B. Kitabı yazan kişi,

C. Kitabın yazıldığı tarih,

D. Kitap nerede yazılmıştır,

E. Eldeki yazma nüshanın asıl nüshadan çekildiği tarih,

F. Divanda Türkler üzerine geçen hadisler,

G. Kitap nasıl bulundu, nasıl basıldı?

H. Divanı görmüş olan Doğu bilgileri,

I. Divan üzerinde çalışan Batı bilginleri,

İ. Divandan yararlanarak kitap yazanlar,

K. Divanın sözcüklerinden dizin yapanlar,

L. Divanın birinci sayfasının dışındaki yazı,

M. Divanı çevirmek isteyenler ve çevirenler,

N. Ben çeviriye nasıl başladım?

O. Türkiye dışındaki Türklerin Divanla ilgilenmeleri,

P. Divan çevirisinde tuttuğumuz yol, onayladığımız harfler,

R. Türkçecilik hareketleri ve sonsöz.” (Akt. Özel, 1983: VII-VIII).

Bu başlıklar altında 35 sayfa tutan inceleme bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle DLT'le ilgili geniş çaplı bilgiler verilmektedir. Bu dönemde Türkçeyi Araplara öğretmek için başka kitap da vardır. Ancak Besim Atalay bu kitapların en önemlisinin DLT olduğunu özellikle belirtmektedir. Besim Atalay 1937 yılının sonlarına doğru çeviri işini üstlenmiştir. Çeviriyi yaparken Atalay, önce okuduğu sözcüğün Arapça yazılışını sonra da okunuşunu verdiğini, bunu yaparken yanlış okunmuş olabilecek sözcüklerin ilerde düzeltmelerinin yapılabileceğini amaçladığını söylemektedir. Daha sonra sözcüklerin anlamları verilmektedir.

Müeyessiret-ül Ulum: 1530 yılında Bergamalı Kadri tarafından yazılan ve Türkiye Türkçesinin ilk dil bilgisi kitabı sayılan bu eseri Besim Atalay 1946 yılında Türkçeye çevirerek önemli bir hizmette bulunmuştur. Özel (1983), hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Bergamalı Kadri'nin kitabını, İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa adına sunduğunu söylemektedir. Besim Atalay bu kitabın dil bilgisi açısından önemli bir kaynak olduğunu, içinde Türkçenin kurallarına uygun çözümlenmiş bir gazel bulunduğundan söz etmektedir. Atalay, adet edindiği üzere yirmi sayfalık inceleme bölümünde eser hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kitapta iki önemli bölüm bulunmaktadır. Bunlardan birincisi olan 99 sayfalık bölümde sözcük, tanımı, fiillerin kullanım biçimleri, Türkçeye ait bazı kullanım şekilleri; 83 sayfadan

oluşan ikinci bölümde ise isimlerle ilgili özellikler yer almaktadır (Özel, 1983). Ayrıca Besim Atalay, çeviriden başka bu dil bilgisi kitabının tıpkıbasımını da vermektedir.

Türkçemizde Men-Man: Besim Atalay Türk Dil Kurumundan 1940 yılında yayınladığı kitapta “men-man” ekinin Türkçe olduğunu örnekleri ile kanıtlamaktadır. Atalay başlangıçta ayrı bir sözcük olan -men (-man) ekinin dilimizde kullanılış biçimini, anlamını, öteki Türk lehçelerindeki biçimlerini ve başka dillerle ilişkilerini ele almıştır (Özel, 1983). Kitapta bu ekle yapılan 350 sözcüğün anlamı örnekleri ve anlamları gösterilmektedir. Besim Atalay, aldığı sözcükleri ana kaynaklardan derlediğini, ayrıca yurt içinden derlenen fişlerden yararlandığını ön sözde belirtmektedir. Türkçede önsesdeki “b” sesinin “m” sesine dönüşmesini anlatan Atalay, -men (-man) ekinin kökünün birinci kişi zamiri olan ben sözcüğü olduğunu ileri sürmektedir (Özel, 1983). Batı Türkçesinde “ben” olan bu zamir Doğu ve Kuzey lehçelerinde “men, min”dir. Besim Atalay, bu eki iki yönden ele almaktadır: 1. kişi zamiri, kişiyi gösteren ad 2. ek ilgeç. Kişi zamiri olan men, man giderek eylem çekimlerine girmeye başlamış git gide biçimi değişmiştir. Türkçede “gelirmen” biçimindeki kullanım “gelirim” biçimini almıştır. Son ek olarak kullanılan -men (-man) ise ad, sıfat, kişi adı, millet adı, abartma, aygıt adı, azlık ve küçültme, yer adı, kişi sıfatı, benzetme, meslek adı, eylem adı, belirteç, eylem ve zaman kavramları taşıyan sözcükler yapmaktadır. Besim Atalay’ın bu ekin başka dillerde de benzeri kullanımlarının olduğunu örnekler vererek yaptığı açıklamalardan sonra son ek olan -men (-man) ile yapılmış ve yukarıda sıralanan görevleri içeren sözcükleri ele aldığı dizinler görülmektedir (Özel, 1983). Besim Atalay’ın verdiği örnekler:

Arman: Arzu, nail olmak, dilediğini ele geçirmek (isim). *Açurman, çaçurman:* Kötü ruhlardan bir ruh. Kötülük Tanrısı (Yakut Lugatı). *Artman:* Yapışkan bir ot, bitrak (Tobulca). *Andarman:* Turanlı bir kahramanın adı (kişi adı). *Akman:* Kastamonu’da bir aile ismi, Akman Oğulları. *Ayakman:* Nalın, takunya (Manisa, aygıt adı). *Ayman:* Elek. Eğirmen: Kirmen (Türk Dili). *Eymen:* Ateşi aktarmak için kullanılan aygıt (Balçova). *Gitmen:* Kilit (Zenker).

Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme: Besim Atalay’ın 1941 yılında yayınladığı Türkiye Türkçesine ilişkin yapıtlarından biridir. Bu eserde Atalay, Türkçenin ekleri ve kökleri üzerine açıklamalarda bulunmaktadır. Bu kitapta Atalay Türkçedeki eklerin başka dillerden daha çoktur diyor. Ayrıca ek ile edatın farkından, Türk dili kelimelerin tek heceli oluşundan, her kelimedeki ek-kök çözümünün kolay olmadığından (davar kelimesinde olduğu gibi birtakım köklerin anlamlarının unutulmuş olmasından), başlarda eklerinde kökler gibi ayrı ve başlı başına birer kelime iken git gide özelliğini kaybederek ek haline geldiğinden, bu eserde daha çok isim ve fiil yapan ekler üzerinde durulduğundan (çünkü yeni kelime yapmak için en çok bu eklerin işe yaradığından dolayı), Türkçede ön ekin olmayıp kelime teşkilinin ancak son ekle yapıldığından (Atalay, 1941) söz etmektedir. Ayrıca Atalay, bu eserinde bir kelimedeki birkaç ekin birden bulunabileceğinden ve Türkçede eklerin görevleri ile ek ile kökün bağlanmasından bahsetmektedir. Bu yapıtın inceleme bölümü on beş sayfadan oluşmaktadır. Bu arada sözcüklerin kök ve eklerinin kökenleri hakkında Atalay’ın görüşleri de yer almaktadır. İnceleme bölümünden sonra Besim Atalay eklerle ilgili alfabe sıralamasına göre örnekleri kelimelerle birlikte vermektedir. Ayrıca eklerin büyük ünlü uyumuna uğrayan biçimleri de alfabe sıralamasına göre verilmektedir. Atalay ekleri isim köklerine, sıfat köklerine, fiil köklerine gelen ekler olarak sınıflamaktadır. Ayrıca edatlar başlıklı bir bölüm ve köken bilgisiyle ilgili açıklamalarda bulunmakta son söz, kaynaklar ve görevlerine göre ekler başlıklı dizinle bitmektedir.

Bu kitap için Özel (1983) kimi bilgilerin eskimişliğine karşın Türkçenin yapısını ele alan ilk yapıtlardan biri olması ve sonradan yapılan çalışmalara yol göstermesi bakımından önemli bir eser olduğundan söz etmektedir. Besim Atalay’ın verdiği örnekler:

“_a” Bu ek fiil ve isim köklerine gelerek bir takım anlamlar bildirir.

I: İsim

TURA: Kale (Rad, T. D.). Anadolu’da dağ tepesine “Doruk” derler, “Tura” kelimesi Anadolu’nun birçok yerinde duvarların üzerine tahta veya buna benzer şeylerden yapılan örtüye denir. “Tura = siper” (D. L. T. C. III. S. 74).

Kelimenin kökü “Tur” dur; bu kelime “Tar” şeklinde Farsçaya, “Tur” şeklinde Arapçaya girmiştir.

KALKA: Müdafaa (Rad.). Kökü “Kalkmak” fiilindedir.

II: Aygıt ismi

YAVAŞA: At, eşek, katır gibi hayvanların ayağına nal çakılırken uslu durması için burnuna takılan kıştırkaç. (Anadolu), (Bürh, Ç. L.) Bu kelime “yavaş” sıfatının sonuna “a” getirilerek yapılmıştır.

III: Hal

TUTA: Mahsup, mahsusen. (Ankara) “borcuna tuta, sana elli kuruş veriyorum.” Bu kelime “Tutmak” fiilinden gelmektedir; “Ahmet kendisinde olan alacağımı eski borcumu tuttu.” gibi.

IV: Sıfat

IRGA: Kefil. (Tar). Kökü “Irk= Irg”dır, “talih” anlamınadır (Atalay, 1941).

Ettuhfet-Üz- Zekiyye Fil- Lugat-İt- Türkiyye: Araplara Türk-Kıpçak dilini öğretmek için yazılan bu eseri kimin, hangi tarihte yazdığı belli değildir. Besim Atalay yapıtın İstanbul Beyazıt Camii yanındaki Veliddin Efendi Kütüphanesi’nde tek bir nüshasının olduğunu söylemektedir (Özel, 1983). Kitapta Türkçe sözcükler kırmızı, Arapça sözcüklerse kara mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca kitapta kimi harflerin kolay okunmadığı da belirtilmektedir. Eser yetmiş sekiz sayfalık sözlük bölümünden ve dil bilgisi kurallarından oluşmaktadır. Yapıtta üç bine yakın Türkçe kelime bulunmaktadır. Arapça sözcüklere birden çok Türkçe karşılık verilmesi yapıtın önemli özelliklerinden biridir. Özel (1983) bu kitabın Besim Atalay’ın DLT’den sonra en önemli çevirilerinden biri olduğunu söylemektedir. Ayrıca eylem çekimlerinin gösterilmesi -yor ekinin Kıpçak lehçesinde de olduğunu belirtmesi ve dil bilgisi bölümünde Tatar dilinden örnekler verilmesi de kitabın önemini vurgulayan diğer özelliğidir. Besim Atalay’ın yaptığı çeviride sözlük ve dil bilgisinden sonra yapıtın tümüne ilişkin bir dizin ve tıpkıbasım bulunmaktadır. Yani yapıt otuz iki sayfa tutan inceleme, çeviri, tıpkıbasım, dizin olmak üzere 386 sayfadan ibarettir (Özel, 1983). Atalay, bu eseri 1945 yılında çevirmiştir.

Türkçede Kelime Yapma Yolları: Besim Atalay 1946 yılında kaleme aldığı bu kitapla daha önce yayımlanmış olduğu “Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme”yi tamamladığını belirtmektedir (Atalay, 1946). Birinci kitapta eklerin görevlerini, köklerin özelliklerini belirtirken ikinci kitapta ise eklerle köklerin nasıl birleşeceğini belirlemeye çalışmıştır. Kitap dilin tanımıyla başlayan kitapta Türkçenin yapısına yönelik bilgiler bulunmaktadır. On dört bölümden oluşan kitapta ilk iki bölüm Besim Atalay’ın dile dair görüşlerini kapsamaktadır. Diğer bölümlerde ise Türk dilinin yapısına yönelik bilgiler bulunmaktadır. Dilin kelime hazinesinin zenginleşmesi, dilin yükselmesi, dilde ölen kelimelerin dirilip dirilmeyeceği, Türkçede kelimelerin kaç şekilde türetileceği gibi konular üzerinde durulmuştur. Atalay, bu görüşlerini bol örnekle açıklamıştır. Bu kitapta Besim Atalay, Türkçede yeni kelime yapmak için üç yol olduğundan söz etmektedir. Bunlardan: Birincisi çekme, ikincisi birleştirme, üçüncüsü ekleme yoludur (Atalay, 1946). Daha sonra Atalay, bu yollarla türetilen kelimelere örnekler vermektedir.

TÜRKÇEDE KELİME KAÇ YOLLA YAPILIR?

Arapçada “iştikak” Fransızcada “derivation” denilen şeye bizde “türetme” demek doğru olur. Çünkü bizde Arabın bildiği yolda iştikak yoktur. Arapçada üç harfli bir kelimenin ya baş harfiyle ikinci harfinin arası ya da ikinci harfiyle üçüncü harfinin arası yarılarak bir edat sokulur; bizim dilimizde böyle şey yoktur. Bizde yarma değil; katma, daha doğrusu takma vardır. Fransızlar bu terimi Latince den almışlar. İşbu terim, “bir geminin yolunu değiştirmesi” veya “bir kimsenin ırmaktan ayrılması” anlamlarına olan (devrivatio) kelimesinden gelmiştir.

Bizim dilimize en uygun olan şey burada “türetme” kelimesini kullanmaktır. Çünkü kelime yapma işinde kullanılan her üç yol, kelime türetmeden ve kelime çoğaltmadan başka bir şey değildir. Şurasını da bilmemiz gerekir ki kelime türetme işinde temel olarak yalnız isim, sıfat, fiil gibi şeylerden faydalanacağız. Ekten veya edattan yeni kelime türetilemez.

Yukarıda söylemiş olduğum üzere bizim dilimizde yeni kelime yapma, daha açıkçası, kelime türetme yolu üçtür:

- 1) Çekme,
- 2) Birleştirme,
- 3) Ekleme.

1- ÇEKME YOLU

Bu üç yolun en az kullanılanı ve en az verimli olanı “çekme yolu” dur; bu yolda yapılan kelimelerin birtakımlarında, başka kelimelere benzemek korkusu vardır. Dil bu yola seyrek olarak başvurmuştur. Burada birkaç örnek vererek öbür yollara geçmek istiyorum:

Akar = mayi, Düzen = nizam, Öze = heves, Yatır = evliya; evliya türbesi
Çıkar = fayda, Gelir = varidat, Gözde = sevgili, Özden = samimi: “özden adam”, Dulda = himaye (aslı “dalda”) Yığda = yığın, Ekdi = tufeyli

Ayrıca bir bahis halinde kitabın sonuna koymuş olduğum (göçürme) bahsi, bir görüşe göre, buraya konulabilir.

2- BİRLEŞTİRME YOLUYLA KELİME YAPMAK

Birinci kısma akınca çok kullanışlı ve çok verimli olan bu yola gelişi güzel giremeyiz. Yukarılarda dahi söylemiş olduğum üzere yeni bir kelime yaparken onun ahengine, musikisine, güzelliğine ve dilimize olan uyarlığına bakmak gerekir. Sallapati, kelime yapmaya, ulu orta kelimeyi birleştirmeye kalkışırsak dili çirkinleştirmiş oluruz.

Bu yolda biz, yalnız kendi dil zevkimizi göz önüne alırsak yine iyi bir iş görmüş olmayız; bu yolda, daha çok halkın kullanımını hesaba katmalıyız; **(Sümerbank, Etibank, İşhan)** gibi yabancılığı üzerinde tütüp duran bileşme kelimeler yaparsak dilin ince ruhunu incitmiş oluruz.

Birleştirme (= terkip) yoluyla kelime türetmekte göz önüne alınması gereken birkaç kural vardır ki aşağıya doğru yazıyorum:

1) Birleştirilecek olan iki kelimedenden birincisinin son harfiyle, ikincisinin ön harfi, sessiz harflerden olursa hiçbir şey değişmeden, her iki kelimeyi yanyana getirmek yetişir: **(beşbüyük, Beşiktaş, kırkbayır, dağbaşı, alyanak, daltaban)** ... gibi

2) Birinci kelimenin son harfi sesli, ikinci kelimenin ilk harfi sessiz olursa yine hiçbir şey değişmez: **(kuzukulağı, alaçam, Eğripalanga** (= Rumeli’de bir kasaba) **dibidelik, Tepegöz Uludağ)** ... gibi

3) Birinci kelimenin son harfi sessiz, ikinci ilk harfi sesli bir harf olursa, birinci kelimenin sonundaki sessiz harf ikinci kelimenin ön sesiyle kaynaşarak birinci kelimenin son harfi, ikinci kelimenin ilk harfinin harekesini alır:

yaş il = yaşıl (= yeşil), kayın ana = kaynana, kol aç = kulaç, boz alan = bozalan, koz alan = kozalan, koman ova = komanova, kos ova = kosva, rum éli=ruméli, yıldız éli = yıldızéli, hanımeli = hanımeli, yal ağız = yalağız (=boş boğaz) ... gibi (Atalay, 1983).

Seng-Lah: Çağatayca üzerine de çalışan Atalay'ın basılmamış kitapları bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Seng-Lah Lugat-i Nevai adlı yapıttır (İstanbul, 1950; X+171 sayfa tıpkıbasım). Kitap XVIII. Yüzyıl Mirza Mehmet Mehdi Han tarafından yazılmıştır. Ali Şir Nevai'nin şiirlerini çok beğenen yazar, onlardaki sözcükleri, güçlükleri açıklamak için bu kitabı yazmıştır. Besim Atalay'ın tıpkıbasımını yaptığı nüsha kitabın Mebani-ül Luga denilen ve dil bilgisi bilgileri içeren bölümdür (Özel, 1983). Bu tıpkıbasım, British Museum'daki tamamı sözlük olarak yazılan Seng-Lah'ın baş tarafıdır.

Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması: Arapça ile Türkçenin karşılaştırıldığı 64 sayfalık inceleme kitabını Atalay, 1954 yılında yayımlamıştır. İçinde Arapçaya ve kurallarına ilişkin bilgiler vardır. Türkçenin kuralları, Arapçanın kurallarıyla karşılaştırılmaktadır. Kitabın sonunda Atalay, Türkçenin Arapçadan daha olgun ve gelişmiş bir dil olduğunu söylemektedir (Özel, 1983).

Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü: Besim Atalay'ın ölümünden sonra vasiyetini yerine getirmekle görevlendirdiği Süleyman Tonguzalp tarafından 1967 yılında 16 sayfalık gerekli açıklamalar, Besim Atalay'ın biyografisi, şiirlerinden birkaç örnek, yanlış-doğru cetveli ve 152 sayfadan oluşan sözlük bölümünden oluşmaktadır. Kitapta alfabetik sırayla kök sözcükler ve yanlarında işlevleri bulunmaktadır. Kitabın yayınlanmasını sağlayan Süleyman Tonguzalp, Besim Atalay'ın bu kitabı eski harflerle altı okul defterine müsvedde halinde yazıp bıraktığını (Atalay, 1967), M. Şakir Ülkütaşır'ın da yeni harflerle basıma hazırlanmasında ve esere Atalay'ın kısa bir biyografisinin yazılmasında katkıda bulunmuştur.

Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri: Besim Atalay'ın ölmeden önce hazırladığı, ölümünden sonra yayımlanan "Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri" (Ankara, 1968, 208 s.) önce "Atasözlerinin Ana Kaynakları" olarak yazarınca not edilmiştir (Özel, 1983). Bu kitabın da baskısı yine Süleyman Tonguzalp tarafından, Atalay'ın notlarından yararlanılarak kitaba bu ad verilmiştir. Kitapta atasözlerinin ve deyimlerin kaynaklarını belirten halk fıkraları alfabetik sırayla verilmektedir. Örneğin abayı yakmak, aceleye gelmiş de onun içi de boşmuş, acemi bülbül bu kadar öter, acı soğanla kuru ekmeğe kul olmaz, aç doyurmak güç olur, aç yatarım dinç kalkarım, adam arıyorum... (Özel, 1983) gibi başlıklar altında bu sözlerin nereden, nasıl geldiğini belirten fıkra ve hikâyeler anlatılmaktadır.

Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü: XVI. Yüzyıl ortalarında Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Anadolu'da düzenlenen bir sözlük. Asıl adı belli olmayan sözlük "kadının kocası, yaşlı erkek, koca" anlamına gelen abuşka kelimesiyle başladığı kısaca Abuşka adı ile tanınmıştır (Sertkaya, 1988). Besim Atalay'ın ölümünden sonra bastırılan üçüncü kitaptır (Ankara, 1970, 452 s.). Başında Süleyman Tonguzalp'in yaptığı bir açıklamada Atalay'ın sağlığı elvermediği için kitaba önsöz yazamadığı belirtilmektedir. Atalay Abuşka Lugatı'nı eski harflerle kendi el yazısıyla yazmıştır (Özel, 1983). Ali Şir Nevai'nin eserlerinde geçen kelimeleri açıklamak amacıyla yazılmış olmasına rağmen devrin diğer şairleri olan Lutfi, Haydar Tilbe, Ubeydullah Han, Sultan İskender Mirza, Sultan Hüseyin Baykara, Babür Şah gibi ediplerin eserlerinden de örnekler alınmıştır (Sertkaya, 1988).

Türk Dili Dergisindeki "Okuyucu Mektupları" Yazıları: 17 yıl Türk Dil Kurumunda çalışan Besim Atalay, 1949 yılında Türk Dil Kurumunda gerçekleştirilen bir idari değişiklikle, sayman üyelikten ayrılarak bilim kuruluna seçilmiştir. Bir süre sonra kendi isteğiyle bu görevinden de ayrılmıştır. Besim Atalay'ın Ekim 1951'den sonra Türk Dili olarak çıkan Türk Dil Kurumunun aylık dergisindeki ilk yazısı, "Birkaç Türkçe Kelime" başlıklı makalesidir. B. Atalay'ın Türk Dili dergisinde yayımlanan yazılarının hemen hepsi "Okuyucu Mektupları" başlığı altında, o dönemde Türk Dil Kurumu Yazmanı Ağah Sırrı Levend'e ve yine Kurumun Derleme Kolbaşısı Ömer Asım Aksoy'a tenkit ve onların cevaplarına karşı cevaplardan oluşmaktadır. Bu yazıların Türklük bilimindeki sorunların çözümlenmesine pek katkısı olmamakla beraber, dönemin dil politikasını ve dile bakışı yansıtması açısından dikkate değerdir. B. Atalay, "Birkaç Türkçe Kelime" başlıklı yazısında, Türkçenin söz varlığında yer alan *sağlık* (<salık) kelimesi ile Türk Dil

Kurumunun o dönemde Türk dilini özleştirme çabalarının bir örneği olan *yoksun* 'mahrum' kelimeleri üzerinde durmuştur (Yavuzaslan, 2010).

Besim Atalay'ın Türk Dili dergisinde "Okuyucu Mektupları" veya "Tenkitler ve Cevaplar" başlığı altında en çok işlediği konulardan birisi de, Arapçadan dilimize geçen nispet /i/sidir. Besim Atalay özleştirme çalışmalarına tamamen karşı olmamakla beraber, Türkçenin sözcük varlığında yer alan yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin dilden fütursuzca tasfiye edilmesini kabullenemez. Masa başında Arapça kelime ve kurallara karşı türetilen yeni biçimleri eşleştirir ve bu türden uydurma biçimlerin dilin yapısını bozduğunu ileri sürer. O tarihlerde Türk Dil Kurumunda Derleme Kolbaşısı Ömer Asım Aksoy'un Türk Dili dergisinin 49. sayısında yayımlanan "Ya-yı Nisbiyi Türkçeye Çevirme Yolları" adlı yazısında Besim Atalay kendince tespit ettiği yanlışları ortaya koyan "Nisbet (Ya)sı Meselesi" başlıklı yazısında, Arapça ve Farsça yoluyla Türkçeye geçen nispet /i/li bağıntı sıfatlarından bazılarının Türkçe yapılarla karşılanamayacağını belirtir. Bu konu Ömer Asım Aksoy ile Besim Atalay arasında uzun tartışmalara sebep olur, Türk Dili dergisinde bu konuyla ilgili olarak Ömer Asım Aksoy'a birkaç cevap yazısı bulunmaktadır. Besim Atalay'ın nispet ya'sı konusundaki görüşlerine de değinmek yerinde olacaktır: "I- (Gudrufi nesic, sade fi renk, haşebî madde, hamızî tat) bileşiklerine, (kıkırdaksı doku, sade fi renk, odunsu madde, ekşimtirik tat) gibi anlamlar verilmiş, yanlıştır." Sayın derleme kolbaşısı, biraz dikkat etseydi bu yanlışlıklar meydana gelmezdi. Bakınız, izah edeyim! (si) ve (imsi) edatlarıyla yapılan kelimelerde nisbet anlamı yoktur. Azlık anlamı vardır." B. Atalay bu yazısında, Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen nispet /i/li kelimelerin Ömer Asım Aksoy tarafından nasıl Türkçeleştirileceği konusunda belirlediği kuralları eleştirisinde, birçok noktada haklıdır. Türkçe /+sI/ ve /+ImsI/ eki, isimlere gelerek "benzerlik, yakınlık" anlamları katar. Oysa Arapça ve Farsça kelimelere eklenen /i/ genellikle isim köklerini 'mensup olma, müteallik olma, -den mamul, ilgili olma' anlamlarında sıfat kategorisine dönüştüren bir birimdir. Türkçede isimlere eklenerek, onları 'ait olma, ilgili olma, -den yapılmış' anlamlarında sıfatlaştıran bir kategori bulunmadığından Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça isimlerle beraber onlardan /i/ birimiyle türemiş nispet (bağıntı) sıfatları da dilin söz varlığında birlikte yaşıyordu ve bunların sayısı da azımsanmayacak miktarda idi. Bu sebeple Türk Dil Kurumunca Türkçenin söz varlığında yer alan bu yabancı sözlerden ve yapılardan kurtulmak

için çareler aranıyordu, hatta bir görüşe göre kumsal ve uysal kelimelerinden, bir görüşe göre ulusal (ulu-sal yanlış ek ayrımı) kelimesinden yola çıkarak -sal /- sel eki türetilmişti. -sal /-sel ve -al / -el eki ve bu eklerle türetilen kelimelere, Türklük bilimi sahasında pek çok eleştiri yazılmış; bu eklerin kaynakları ve nasıl türetildiği konusunda onlarca makale yazılmıştır¹⁴. Ancak bugün dilimizde Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen pek çok nispet /i/si taşıyan sıfat, bu ekler sayesinde Türkçeleştirilmiş ve dilimizin söz varlığında kullanım alanı bulmuştur. Bütün bunlara rağmen Türkçede isimleri bağıntı sıfatlarına dönüştüren bir kategori oluşmamış, türetilen ekler de belli kelimelerde sınırlı kalmıştır. Ömer Asım Aksoy ve o zamanki Türk Dil Kurumu uzmanlarınca /+sI/ ve /+ImsI/ ekleriyle türetilen pek çok kelime, Besim Atalay ve onun gibi düşünenlerin itirazlarına rağmen Arapça asıllı kelimelerin yerini almıştır: odunumsu, odunsu 'Odunu andıran, oduna benzeyen, odun gibi, odunumsu'; ultiatomsu 'Ülmatomu andıran, ultiatoma benzeyen, ultiatom gibi: "Bugün, sanırım akşama doğru partiden ultiatomsu bir tebliğ alacaksınız."- Y. K. Karaosmanoğlu.; maymunsu 'Maymun gibi, maymuna benzer, maymun gibi, maymunumsu'; hamursu (hamurumsu) 'Hamuru andıran, hamura benzeyen, hamur gibi, hamurumsu': "Hamursu bir ekmek."; çocuksu 'Çocuk gibi, çocukça olan, çocuğa benzeyen: "Annesinin tesiri altında kalır, biraz çocuksu gözleriyle yangından korkar, her türlü korkusunu gizlemek dilermiş."- A. Ş. Hisar. Kemiksi 'Kemiği andıran, kemiğe benzeyen, kemik gibi, kemiğimsi' vb. buğdaysı 'Buğdayı andıran, buğdaya benzeyen, buğday gibi, buğdayımsı: "Tenin buğdaysı, boyun bir başak kaddı."- A. M. Dranas.15 vb. Bu örnekler gibi Güncel Türkçe Sözlük'te gerek /+sI/, /+ImsI/ gerek, /+Al/ ve /+sAl/ ekiyle türetilmiş yüzlerce kelime bulunmaktadır. Bu ekler, Besim Atalay'ın karşı çıktığı gibi birebir Arapça nispet ekinin yerini tutmasa da, Osmanlı Türkçesinin söz varlığından dilimize miras kalan pek çok Arapça ve Farsça nispet sıfatının Türkçeleşmesini sağlamıştır (Yavuzaslan, 2010).

Türkçülüğü: Cumhuriyet devrinde dilde Türkçülük ve bunun neticesi olarak tasfiyecilik hareketinin belki de ilk öncü ismi Besim Atalay sayılabilir. Çünkü 1917 senesinde Konya’da Türk Ocağı tarafından çıkarılan *Ocak* (20 Teşrin-i sâni 1333, s. 11-12) mecmuasındaki ”Maraş Şivesi” başlıklı yazıları ile mahallî şive ve zenginlikler üzerine yazdığı yazılarıyla Türkçe hakkındaki araştırmalarını neşretmeye başlayan Besim Atalay, ömrünün hemen hemen tam kırk yıldan fazla bir kısmını devamlı bir çalışma ile geçirmiştir. Burada hemen ifade edilmesi gereken bir gerçek bu çalışma bakımından kendisine rakip ikinci bir isim bulmanın pek kolay olmadığıdır. Kendisine sorulan bir soru üzerine: *”Nerede ve nasıl başladığımı bilmiyorum. Hemen kendimi tanıdığım günden beri Türkçüyüm. Kimseyi taklit etmedim. Daha Abdülhamid zamanında mektepte Türkçüydim. Bunu yaşayan arkadaşlarım bilirler.”* Besim Atalay, Darul-Muallim sıralarında Bursalı Mehmet Tahir Bey ile tanışmış ve yardımıyla Rusya ve Kıbrıs’tan gelen neşriyatı takip ederek Türk dünyası ile yakından alâkadar olmuştu. Konya’da Darü’l-Muallim’in müdürlüğü esnasında da ilk defa Ergenekon bayramını kutlamıştı. Sadece Türk dili yadigârları üzerinde çalışmak ve onları toplamakla kalmayan Besim Atalay, aynı zamanda Türk sanatına ait eserleri, ez-cümle halı, kilim, kitap, meskûkat ve silâh gibi şeyleri de bir ömür boyu toplamış ve onları Ankara Etnografya Müzesi’ne bağışlamış ve bu şekilde birçok eseri yok olmaktan veya yâd ellere kaçırılmaktan kurtarmıştır. Bu hassasiyetinin yanlış anlaşıldığına bu vesile ile işaret etmek gerekiyor. Müze, *”Ankara’nun namazgâh diye anılan semtinde ve Müslüman mezarlığı olan bir tepede kurulmuştur. Eskiden kalker kayaların üstünde üç sıra taşla örtülmüş bir namazgâhda bayram namazları kılınır ve yağmur duasına çıkılırdı. Bilhassa 1918-1922 Millî Mücadele senelerinde burası önemli millî ve dinî merasime sahne olmuştu.”*(Birinci, 2012). Besim Atalay, Türk dilinin zenginleşmesinde kendi öz kaynaklarının ve tarihinin büyük bir zenginliğine inanmıştı. Bu itibarla en eski dil yadigârlarının neşrine ve halk arasında yaşayan kelimelerin toplanmasına büyük bir emek ve neredeyse bütün ömrünü vermişti.

Bu arada işaret edilen bir husus ise dilde keyfiliğe, yâni kelime üretmeye karşı olması ve dilin kendi imkân ve kaidelerine uyulmasıydı. Kısaca uydurmayı reddediyordu. Bu bakımdan da ayrıldıktan sonra âdeta Türk Dil Kurumu ile en büyük mücadeleyi yapmış ve yanlış bulduğu icraatını şiddetle tenkit etmekten kaçınmamıştı. Ancak yine de netice olarak Besim Atalay’ın Türk lisanından Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin tasfiyesini müdafaa etmesinin doğru ve mantikî bir tarafı yoktur ve kendisine karşı olanların söyledikleri gibi büyük bir fakirliğe yol açacağı veya açtığı bir gerçektir ve bunun bir lisan ve daha geniş çerçevede bir kültür katliamı olduğuna yeteri kadar işaret edilmiştir. Bilhassa lisanın ve kültürün bir parçası ve malzemesi hâline gelmiş bin senelik kelimelerin, Orhan Seyfi’nin ifadesiyle her biri “ipek yüklü kervanlar” gibi zengin ve tarihî tedailerle, hayâllerle ve rüyalarla dopdolu olan küçük veya büyük âlemlere benzeyen kelimelerin tasfiyesinin bizzat bir kültürü tasfiye etmek demek olduğu sade bir gerçektir. Besim Atalay’ın Türkçenin zenginliğine sahip çıkması hayranlık uyandıracak bir tarafı ise de bunu tasfiyeciliğin gerekçesi olarak görmesi yanlıştır ve bu fikri kabul görmemiştir ve karşı çıkmıştır (Çınaraltı mecmuası). Burada bir hususa daha işaret etmek meselenin doğru ve tam anlaşılması için gereklidir: Kendisi hiçbir zaman uydurma ve nesib gayrisahih kelimelere de itibar etmemiş ve bilhassa son yazılarında (Dün ve Bugün) sade Türkçeden yana olmakla beraber her Türk Dil Kurumu’nun uydurmacılığına yerleşmiş bir lügatçe ile cevap vermiştir. Sayesinde bu Kurum tarafından kültür piyasasına ne kadar kalp kelime sürüldüğünü de kendisinin sayesinde öğrenme imkânı bulunmuştur. Esasen inandığı ve doğru bildiği şeyleri bir ömür boyu, büyük bir samimiyetle ve kararlılıkla müdafaa etmesi şahsiyetinin en dikkate değer tarafını teşkil etmekteydi (Birinci, 2012).

Ayrıca çeşitli dergilerde “Anadolu’da Türklük” hakkında yazı dizileri de kaleme almıştır. Bunlardan biri de 1919 yılında Zaman gazetesinde kaleme aldığı yazıdır. Besim Atalay

“Anadolu’da Türklük” ana başlığı altında oluşturduğu yazı dizisinde, daha önce maarif müdürlüklerini yaptığı İçel ve Maraş illerinin birer Türk şehri olduğunu ilmî bir şekilde açıklar. Yazar, İçel ve Maraş’a Türklerin hâkim olduğunu izah ederken, şehirlerin Türklerle birlikte değişip gelişen tarihi ve kültürel yapısı hakkında da detaylı bilgiler verir. Toplam dört bölümden oluşan yazı dizisinin ilk bölümünün yayınlandığı Zaman gazetesinin 13 Mart 1919 tarihli 334. sayısında yazı dizisini gazete şu sözlerle tanıtıyor:

“Niğde Maarif Müdürü Besim Atalay Bey İçel ve Maraş sancakları hakkında pek kıymetli tetkikat-ı coğrafyayı muhtevelî bir silsile-i makalât göndermiştir. Pek şayan-ı takdir bir gayret ve himmet-i milliyetperverâne mahsülü olan bu makalelerin birincisi İçel coğrafyasına aittir ki bunu, haritasıyla beraber bugün dercediyoruz. Diğerlerini de fırsat buldukça, hatta mümkün olursa birbirini takiben neşreyleyeceğiz. O havalinin Türklüğünü ilmî ve gayr-i kabil-i ret ve inkâr bir surette ispat eden bu makalâtı muhterem karilerimizin de kemal-i takdir ve alâkayla takip edeceklerine eminiz (Haykır, 2010).

Besim Atalay’ın Eserleri

A. Telif Eserleri

1. *Sakarya Destanı*, Ankara, 1921.
2. *Maraş, Tarihi ve Coğrafyası*, Ankara, 1923.
3. *Türk Zaferine Armağan – Hilafet, Saltanat ve Cumhuriyet Hakkında*, İstanbul, 1923.
4. *Armağan*, Ankara, 1923.
5. *Türk Büyükleri ve Türk Adları*, İstanbul, 1923 (ikinci baskı 1935).
6. *Müslümanlara Öğütler*, Trabzon, 1912.
7. *Bektaşilik Edebiyatı*, İstanbul, 1924.
8. *Baş Belâları (Üç Perdelik Piyes)*, İstanbul, 1926.
9. *Tan Destanı*, Karahisar, 1921.
10. *Cönk (Manzum Küçük Hikâyeler)*, İstanbul, 1931
11. *Türk Dili Kuralları*, Ankara, 1931.
12. *15. Yıl Destanı*, Ankara, 1938.
13. *Suna ile Çoban Hikâyesi*, Ankara, 1939.
14. *Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız*, İstanbul, 1940.
15. *Türkçemizde Men-Man*, TDK Yayınları, Ankara, 1940.
16. *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, 1941.
17. *Tanrı Kitabında Namaz Türeleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1942.
18. *Türkçede Kelime Yapma Yollar*, İstanbul, 1946.
19. *İsraf*, Ankara, 1950.
20. *Arapça ile Türkçenin Karşılaştırılması*, İstanbul, 1954.
21. *Türk Dil Kurumu Hakkında Raporum*, İstanbul, 1960.
22. *Türk Dili ile ibadet*, İstanbul, 1961.
23. *Hayvan Hikâyeleri ya da Hayvanlardan Öğütler*, İstanbul, 1962.
24. *Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçe Türetme Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1967.
25. *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Ankara, 1967.
26. *Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1968.

B. Tercüme Eserleri

1. Müyessiretu'l-Ulûm, TDK yayınları, Ankara, 1940.
2. Divan-ı Lügati-t-Türk Çevirisi, TDK Yayınları, Ankara, 1939-1941 (4 cilt).
3. Divan-ı Lügati-t-Türk Dizini "Endeks", Ankara, 1943.
4. Et-tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lügât-it-Türkiyye, TDK Yayınları, Ankara, 1945.
5. Eş-Şüzûr-üz-Zehabiyye vel-Kitâu'l-Ahmediyye Fil Lügâti't-Türkiyye, TDK Yayınları, Ankara, 1949.
6. Seng-Lah Lugati-i Nevai (Mebani-ül- Luga), İstanbul, 1950.
7. Kur'an-ı Kerim, İstanbul, 1962 (2. baskı 1965).
8. Abuşka Lügati ve Çağatay Sözlüğü, TDK Yayınları Ankara, 1970 (Özel, 1983).

KAYNAKÇA

- Atalay, B. (1941). Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme. İstanbul: Matbaai Ebuzziya.
- Atalay, B. (1946). Türkçede Kelime Yapma Yolları. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Atalay, B. (1967). Türk Dilinde Ana Kelimler veya Türkçede Türetme Sözlüğü. Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.
- Birinci, A. (2012). Besim Atalay'ın Hayatı ve Eserleri. Ankara: Türk Yurdu, 7. Devre, Cilt 32 (64) Sayı: 295, s. 52-61.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z.(2018). Kaşgarlı Mahmut Divanu Lugati't- Türk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (3. baskı).
- Haykır, T. (2010). Besim Atalay'ın Niğde Maarif Müdürüyken Kaleme Aldığı Bir Yazı Dizisi: "Anadolu'da Türklük". Akpınar Dergisi, Sayı: 25 (Ocak- Şubat 2010), s. 13-21
- Öz, A. (2013). Besim Atalay (1882-1965)'ın Tanrı Kitabı Adlı Meali. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 6 Sayı: 27, s. 428-441.
- Özel, S. (1983). Besim Atalay (Türk Diline Emek Verenler Dizisi). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 513
- Pehlivan, G. (2016). Cumhuriyet Devrinin İlk Tarikat Araştırması Bektaşilik ve Edebiyatı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sertkaya, O. F. (1988). Abuşka Lugati. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 1, s. 312-314.
- Şahbaz, N. K. (2008). 20. Yüzyılda Türkçeye Hizmet Edenler-3. Eğitim Dergisi, Sayı:18
- Yavuzarslan, P. (2010). Besim Atalay. Türk Dili Dergisi Nisan 2010/700, Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 375-381.
- Yüce, N. (1991). Besim Atalay. Akara: TDV İslam Ansiklopedisi, 5. cilt, s. 43-44.